

ПЕДАГОГИКА ЖАНА ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

*Бекбоева Айдай Абылбековна,
Кыргыз билим берүүү академиясы,
ага илимий кызматкери,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары,
e-mail: aidaiabylbek@gmail.com*

ЭРТЕ ЖАШТАГЫ БАЛДАРДЫН СҮЙЛӨӨ ЖӨНДӨМДҮҮЛҮГҮН ӨНҮКТҮРҮҮ

*Бекбоева Айдай Абылбековна,
научный сотрудник,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек,
e-mail: aidaiabylbek@gmail.com*

РАЗВИТИЕ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ РАННЕГО ВОЗРАСТА

*Bekboeva Aidai Abylbekovna,
Senior Researcher,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city,
e-mail: aidaiabylbek@gmail.com*

DEVELOPING SPEECH SKILLS IN EARLY CHILDREN

***Аннотация:** Эрте жаштагы балдардын келин өнүктүрүү татаал процесс, ал ар бир бала үчүн ар башка болот. Балдардын сүйлөө речинин өнүгүүсүнүн бир нече этаптарын аныкташат, алардын ар бири жаңы сүйлөө көндүмдөрүн өздөштүрүүнү камтыйт. Бул этаптарда курактын чеги жок. Кептин өнүгүүсүнүн бир баскычынан экинчисине өтүү жай же күтүлбөгөн жерден болушу мүмкүн. Ошол себептүү, макалада баланын сүйлөө речинин өнүгүүсү, анын активдүү сүйлөөсүнө түрткү берүү, сөз байлыгын байытуу, артикуляциялык аппаратты өркүндөтүү боюнча интенсивдүү иштөө жана чоңдор менен баарлашуу чөйрөсүн кеңейтүү эң маанилүү б.а. бала баарлашуу үчүн колдонгон пассивдүү жана активдүү лексикасы ж.б. жөнүндө сөз болот.*

***Аннотация:** Развитие речи в раннем детстве – сложный процесс, который у каждого ребенка индивидуален. Выделяют несколько этапов развития речи у детей, каждый из которых предполагает приобретение новых речевых навыков. Возрастных ограничений для этих этапов нет. Переход от одного этапа развития речи к другому может быть медленным или внезапным. Поэтому в статье речь пойдет о развитии речи ребенка. Самое главное – это стимулирование его активной речи, обогащение словарного запаса, интенсивная работа над совершенствованием артикуляционного аппарата, расширение круга общения со взрослыми,*

т.е. развитие пассивного и активного словарного запаса, который ребенок использует для общения и т.д.

Annotation: Speech development in early childhood is a complex process that is individual for each child. There are several stages of speech development in children, each of which involves the acquisition of new speech skills. There are no age restrictions for these stages. The transition from one stage of speech development to another can be slow or sudden. Therefore, this article will focus on the development of a child's speech, the most important thing is stimulating his active speech, enriching his vocabulary, intensive work on improving the articulatory apparatus, expanding the circle of communication with adults, i.e. passive and active vocabulary that the child uses for communication, etc.

Түйүндүү сөздөр: курактык өзгөчөлүктөр, эрте өнүктүрүү, ишмердүүлүк, артикуляция, образдык ой жүгүртүү, диалог, оюн, чөйрө, өсүү зонасы, метод, жөндөмдүүлүк, тилдик активдүүлүк, имитация, коммуникация, сенсор.

Ключевые слова: возрастные особенности, раннее развитие, деятельность, артикуляция, образное мышление, диалог, игра, среда, зона роста, метод, способность, языковая активность, имитация, коммуникация, сенсорика.

Key words: age characteristics, early development, activity, articulation, imaginative thinking, dialogue, game, environment, growth zone, method, ability, language activity, imitation, communication, sensorics.

Киришүү. Баланын дени сак болсо, анын тилин эрте жаштан өнүктүрүү, аны менен баарлашканда, аны курчап турган нерселер боюнча айтып берүү менен сүйлөөсү табигый түрдө өрчүй баштайт. Бала адегенде сүйлөп жаткан адамды байкап, сөздү өзүнө сиңирүүгө аракет кылат, ошондуктан сүйлөп жаткан сөздүн тууралыгына ар дайым көз салуу маанилүү. Балага өзүнүн курагына мүнөздүү муктаждыктарын ишке ашыра ала турган жагымдуу шарттарды түзүү зарыл болот. Аны менен кошо баланын майда булчуңдарын өнүктүрүүчү оюндарды сунуштап, ошондой эле артикуляция жана манжа гимнастикасы менен тааныштыра баштоо керек. Эгерде наристе кыйынчылыктарга дуушар болуп жатканын жана анын сүйлөө өнүгүүсү нормалдуу чектерден алда канча артта калганы сезилсе, анда атайын адиске кайрылуу зарыл.

Изилдөөнүн максаты. Балдарга тилди үйрөтүү боюнча окумуштуулардын пикирлерин аныктоо. Эрте жаштагы балдардын сүйлөө жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө жаш курактын таасири чоң, анткени бул мезгил сөз байлыгынын активдүү кеңейүү, сөздүн айтылышын жана грамматикасын оюндар, баарлашуу жана артикуляциялык көнүгүүлөр аркылуу өнүктүрүү мезгили. Балдар жаңы

сөздөрдү колдонууга, антоним жана синонимдерди тандоого, ошондой эле кептин ар кандай бөлүктөрүн колдонууга үйрөнүшөт.

Изилдөөнүн методу. Макала эрте жаштагы балдарга тил үйрөтүүдө теориялык изилдөө жана педагогикалык тажрыйбаны үйрөнүү методдору бул макаланын методологиялык негизи катары каралды.

Негизги мазмуну. Баланы эрте өнүктүрүүдө анын өнүгүү этабы акыл өстүрүүчү, сүйлөөсүнө шык берүүчү, интеллектуалдык жактан өзгөчө жөндөмдүүлүктөр, эң негизгиси муктаждык менен мүнөздөлөт. Ошондуктан, бул илимий макала көбүнчө чет өлкөлүк окумуштуулардын эмгектеринин негизинде талкууга алынды.

Кыргызстан – көп улуттуу өлкө. Учурда «Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили жөнүндө» мыйзам толукталып, кыргыз тилинин коомдогу кызматын, укуктук макамын мурдагыдан алда канча кеңейтти [1].

Кыргыз Республикасынын Баш мыйзамында, Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндөгү» мыйзамында жана жобосунда баланын адептүү өсүп жетилишинин негиздерин түптөөдө жана ар тараптан өнүктүрүүдө балдарды кенже курактан тартып тилдерге үйрөтүү зарылчылыгы

айтылат [2]. Ошол себептен, билим берүү тутумунун башаты болгон балдар бакчаларында, кыргыз тилин үйрөтүүнү натыйжалуу уюштуруу бүгүнкү күндө негизги маселелерден. Кенже курак - балдардын эне тили тез өнүгүп, башка тилдерди өздөштүрүү жөндөмдүүлүктөрү жогору болгон мезгил. Бирок, кенже куракта бала эч кыйынчылыксыз эле балдар менен ойноп жатып тилдерди үйрөнүп алат деген ойго кошула албайм. Качан гана тил үйрөтүү үчүн педагогикалык шарт түзүлгөндө, тутумдуу иш уюштурулганда гана натыйжалуу жыйынтык болот. Тилекке каршы, учурда балдар кыргыз улутунда болгонуна карабастан, өз эне тилинде жакшы сүйлөй албай жатышат. Бул балдар кийин билим алууда, келечектеги адистик ишмердүүлүгүндө кыргыз тилин мыкты колдоно албасы мүмкүн. Андыктан, балдар бакчаларында кыргыз тилин эрте жашында үйрөтүүнүн максаты – балдардын биринчи кыргыз тилинде мыкты сүйлөшүнө жетүүгө аракет жасоо эсептелет.

Учурда коом ар түрдүү, улам жаңы, заманбап бала бакчаны талап кылып жатат. Кыргыз тилинде жана ага кошумча чет тилдердин биринде сүйлөө, башка өлкөлөрдүн тилдеринде сүйлөгөн адамдарды түшүнүү, чет өлкөлөрдү кыдыруу, ар кандай элдердин салттарына, маданиятына кызыгуу азыркы баланын жашоосунун бөлүгү болуп калды.

Ааламдашуу шартында билим берүү тутуму дүйнөлүк жана ата-мекендик эмгек рынокторунда атаандаштыкка туруктуу, суроо-талапка ээ болуучу адистерди даярдоо керектигин байма-бай айтып келет. А бул процесстин башаты бала бакча балдарынан башталаары талашсыз. Балдар бакчаларында тарбияланып жаткан кенже курактагы балдардын тилди үйрөнүү процесси бир бүтүндүктү түзөрүн түшүнүү абдан маанилүү. Баланын өнүгүү этаптары сүйлөө чөйрөлөрүндөгү интеллектуалдык, шыктандыруучу жөндөмдүүлүктөр жана муктаждыктар менен мүнөздөлөт жана педагогика илиминдеги коммуникативдик ыкманын негизин түзөт.

Балдарды эрте куракта ар тараптуу өнүктүрүү зарыл экендигин XX кылымдын 70 жылдарында өнүккөн өлкөлөр түшүнө баштаган. Бир топ изилдөөлөрдү жүргүзүшкөн. Нобель сыйлыгынын ээси Жеймс Хикман өзү экономист болгону менен балдардын эрте өнүүгүүсүнө абдан көңүл бурган. Ал баладагы жөндөмдүүлүктөр кенже куракта пайда болорун, алар менен системалуу иш алып баруу канчалык эрте баштаса, ошончолук майнаптуу болорун айткан. Ал кесибине жараша бул боюнча ал тургай экономикалык эсептөөлөрдү да жасап чыккан. Бакча балдарына жумшалган 1 АКШ доллардын кайтарымы кийин 7-8 АКШ доллардан кем болбой тургандыгын эсептеген [3].

Ал эми, дүйнөгө белгилүү «Sony» корпорациясын негиздөөчүсү, чоң инженер, жапон атуулу Масару Ибука «Үч жаштан кийин кеч» китебинде адам билимине, тарбиясына жана эмгекчилдигине таянуу менен гана ийгиликке жете алат деген пикирин айткан. «Бала тарбиясы, эрте жашта тилдерди үйрөтүү, кийин аларда дүйнөлүк атаандаштыкка туруштук бере тургандай кандай сапаттар болуш керек, негизи тил үйрөтүү балада канча жаштан башталат деген суроолордун үстүндө ой жүгүртүп, ошол боюнча бир топ иштерди алып барган. Мына эми бала эрте жашта тил үйрөтүү жана тарбия берүүдө, ошондой эле жапон өлкөсү жаратылыш ресурстарынын чектелгендигине карабастан дүйнө жүзүндөгү эң алдыңкы экономиканы куруп, жашоо стандарттары боюнча өтө жогорку деңгээлге чыга алды» деп баса белгилейт [4].

Же болбосо чех педагогу Ян Амос Коменскийди алып көрсөк. Ал – жазуучу, коомдук ишмер. «Материнская школа или о заботливом воспитании юношества в первые шесть лет» аттуу эмгегин жазган. Өзүнүн аталган эмгегинде мындай дейт: «Кээ бир балдар үчүн грамматиканын башталышы алты айдан кийин пайда боло баштайт, бирок көбүнчө биринчи жылдын аягында, алардын тилинде кээ бир тыбыштар, атүгүл а, э, и, ба, ма, та ж.б. муундар түзүлө баштайт. Ал эми улам кийинки жылы бул балдар сөздөрдү

толугу менен айтууга аракет кылып калат. Бирок балдардын тилин жоопкерчилик менен көзөмөлдөп, тилин туура, так сүйлөөгө жаштайынан көндүрүү өтө маанилүү. 4-5 жашынан тартып жазуунун алгачкы элементтери болгон: сүрөт боё, көп чекиттерди бириктирүү, түз сызыктарды, илмектерди жана илгичтерди, тегерекчелерди жана басма тамгаларды акырындык менен үйрөтүү керек. Мына ошондо гана балдар калем сапты туура кармаганды, тамганы таза жана сулуу жазганды үйрөнүп, чекит, сызык ж.б. эмне экенин алгач үйрөнүшөт. Бул жөндөмдөр жана көндүмдөр кийин балдар мектеп партасына отурганда мектеп педагогу үчүн бир топ жеңил болот [5].

Жакынкы эле жылдарда россияда жашаган кичинекей полиглот кыздын окуясын карап көрсөк. Орусияда жашаган Белла Девяткина жөнүндө айтсак, ал Москвада төрөлүп, чоңойгон. Кыздын ата-энеси анын тилин эрте жашында өнүктүрүүнү пландашкан. 3,5 жашында англис, француз, немис, испан, кытай жана араб тилдеринде эркин сүйлөгөн. Ал эми 4 жашта «Укмуш адамдар» телеберүүсүнө катышып, таанымал болгон. Аталган программанын катышуучуларынын арасында ал эң кичүүсү, ошону менен катар эң өзгөчөсү да болгон. Көптөгөн адамдар Белланы «таланттуу полиглот» деп аташкан. 2016-жылы укмуштуудай полиглот кызды «Укмуш адамдар» программасынын алып баруучусу Александр Гуревич коомчулукка тааныштырган. Кыздын апасы англис тили мугалими болгондуктан, тилди кичинекей кезинен баштап өзү үйрөткөн. Белла эрте жашынан кесипкөй мугалимдер менен башка тилдерди үйрөнөт. Анын жөндөмдүүлүгү машыгуунун натыйжасы эмес, табигый өнүгүүнүн натыйжасы болуп калды. Анткени, ага ымыркай кезинен эле чет тилде сүйлөгөн адистер келип, кызга күн сайын бир нече саат бою аны менен чогуу ойноп, тил үйрөтүп, сабак өтүп келишкен. Мына ушул тилдик нормаларды ал оюндар аркылуу жана жандуу баарлашуу аркылуу үйрөнгөн. 3 жашында кичинекей кыз беш тилде сүйлөсө, 4 жашында дагы экөө кошулган. Көптөгөн ата-энелер эрте жаштагы баласына керексиз

билимди «ашкере жүктөөдөн» коркушат. Эрте жашында сөздөрдү жөнү жок жаттап алуунун кереги жок, кадимки күнүмдүк иштерде – оюндарда, китеп окууда, сейилдөөдө, жуунууда дайыма чет тилин угуу – бала аны эне тилиндей сиңире баштайт [6].

Ал эми Россияда, Октябрь революциясына чейин губернаторлор менен атайын бала багуучулардын курчоосунда жүргөн жаш дворяндын 5-6 жашында жок дегенде 3-4 тилди билбеши жөн эле адепсиздик болгон. Мектеп жашында аларга дагы бир нече тил кошулган. Тилдерди эрте жаштайынан үйрөнүү – бул эң сонун машыгуу, анткени сүйлөө бир эле учурда мээнин көптөгөн ар түрдүү аймактарын камтыган татаал система. Ошон үчүн кош тилдүү адамдар билим жана көп маданияттуулуктан тышкары көп милдетти аткаруу, баарлашуу жөндөмдөрүн арттыруу сыяктуу жөндөмдөргө ээ болушат. Чондордо эки тилдүү адамдар Альцгеймер оорусуна азыраак чалдыгышат жана инсульттан тез айыгышат.

А.А. Алымбекованын «Эрте билим берүүнүн мектептеги ийгиликке тийгизген таасири: Заманбап ыкмалардын талдоосу» деген илимий макаласында «эрте окутуу – бул балдардын төрөлгөнүнөн алты жашка чейинки максаттуу өнүгүүсү жана тарбиялоо процесси. Баланын жашоосунун бул мезгили негизги когнитивдик, социалдык, эмоционалдык жана физикалык көндүмдөрдү калыптандыруу үчүн маанилүү болуп саналат, алар кийинчерээк алардын мектептеги билим алуусу жана жашоодогу жалпы ийгилиги үчүн негиз болуп калат» – дейт [7, 36].

Демек, тилдин өнүгүүсү – баланын эрте курагында башталган тилди үйрөнүү процесси. Бала адегенде тегерегиндегилердин үндөрүн угуп анан аларды туурап, акырындап бир-эки сөздөрдү айтууга аракет жасай башташат. Тилди үйрөнүүдө балдар тиешелүү этаптарды басып өтөт: бала адегенде бир сөз айтат, андан кийин эки сөз, кийин бара-бара бир топ сөздөн турган фразаларды акырындап айта баштайт. Балдардын бул этаптарды канчалык тез басып өтөрү баланын жеке мүмкүнчүлүгүнөн жана тилди үйрөтүү ыкмасынан көз каранды.

Мындан тышкары, балдар төмөнкү түшүнүктөр: кыймыл-аракеттер, сандар, түстөр, ата-эне, бир туугандар, жакын туугандар, үй жаныбарлары, жапайы жаныбарлар, кийим-кечелер, дене мүчөлөрү, курчап турган предметтер, бала бакчадагы буюмдар, оюнчуктар, көчөдөгү бак-дарактар, тамак-аштар, азык-түлүктөр, өлчөмдөр, формалардын түрлөрү, кесиптер, жыл мезгилдери, жаратылыш кубулуштары, аба ырайы, коомдук жайлар, транспорт, жазуу куралдары, кол эмгек материалдары ж.б. билип баштайт.

Балдар эрте жашынан өз өлкөсүнүн маданияты менен сөзсүз тааныш болушу керек, алар:

- улуттук майрамдар;
- улуттук символдор;
- ырлар, жомоктор, окуялар, видеоматериалдар;
- улуттук оюндар;
- улуттук оюнчуктар, күнүмдүк жашоодогу предметтер, тамак даярдоо;
- улуттук музыкалык аспаптар;
- балдар көрүп жүргөн салттар, балдардын жаш өзгөчөлүгүнө жараша аңгемелер (Балдар кайда жашайт? Эмне ойнойт? Кайда барат? Кандай иш-чараларга катышат? Үйдө эмне иш кылат? ж.б.) ырымдар (Баланы кантип бешикке салат? Тушоо той ж.б.);
- балдарга түшүнүктүү болгон маданий символдор, мисалы, балдар жомокторундагы жана мультфильмдердеги каармандар, аңгеме, жомок, уламыштар сыяктуу популярдуу чыгармалар, белгилүү сүрөтчүлөрдүн, анын ичинде балдар сүрөтчүлөрүнүн картиналары, архитектуралык эстеликтердин сүрөттөрү же слайддары ж.б.

Көп сандагы тилдик бирдиктердин санын өздөштүрүп гана тим болбостон, белгилүү бир сапаттагы тил материалына жетишүү, аларды минималдуу чыгымдар менен болсо да (баланын компетенттүүлүгүндө тилдик бирдиктердин көбөйүшү менен) табигый жана ийкемдүү, кырдаалга жараша болжолдонот. Баарлашуу процессинде акырындык менен баланын монологунан баштап, чоң адам менен баланын ортосундагы диалог, бала менен башка балдардын ортосундагы коммуникацияга чыгуу керек.

Корутунду. Балдардын кебин эрте өнүктүрүү, сенсордук кабыл алуусу, акылын жана тилин өстүрүү жана өнүгүүсү айланачөйрөнү таанып-билүү менен тыгыз байланышта. Тилди эрте жашында үйрөтүү ой жүгүртүүнүн негизин түзгөн сенсордук түшүнүктөргө таянат жана ой жүгүртүү менен биримдикте өнүгөт. Ошол себептүү, тил өстүрүү ишин сенсордук жана ой жүгүртүү процесстерин өнүктүрүүгө багытталган иштен бөлүп кароого болбойт. Балдардын ой жүгүртүүсүн элестетүүлөр жана айланачөйрө тууралуу түшүнүктөр аркылуу байытып туруу, ой жүгүртүүнүн мазмунун өнүктүрүүнүн негизинде балдардын тилин өстүрүү маанилүү. Баланын тилинин эрте калыптанышы кандайдыр бир ырааттуулукта ой жүгүртүүнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен ишке ашырып: конкреттүү түшүнүктөн абстракттуу түшүнүккө, жөнөкөй структуралардан татаалга карай; тилдик материалды өздөштүрүү жөнөкөй айтуу жолу менен, ой жүгүртүүчү маселелерди чечүү шарттарында жүргүзүлөт. Бул принципке багыт алган педагог сабакта окутуунун көрсөтмө каражаттарын кеңири колдонууга, таанып-билүү процесстерди өнүктүрүүгө өбөлгө боло турган метод, ыкмаларды колдонууга милдеттенет.

Тилдик активдүүлүк – бул сүйлөө эле эмес, угуу, кепти кабыл алуу. Ошондуктан балдарга педагогдун кебин активдүү кабыл алуусун жана түшүнүүсүн үйрөтүү маанилүү. Сабактарда бардык балдардын тилди үйрөнүү активдүүлүгүн камсыз кылган түрдүү факторлорду пайдалануу: эмоционалдык – оң фон; субъект – субъекттик баарлашуу; жекече багытталган ыкмалар: көрсөтмө материалды, оюндарды кеңири пайдалануу; ишмердүүлүктүн түрлөрүн алмаштырып туруу; жеке тажрыйбага таянган тапшырмалар ж.б. комплекстүү колдонгондо гана бала бакчаларындагы тарбияланып, тил үйрөнүп жаткан балдардын тил үйрөнүүсү туура жолго коюлат.

Адабияттар:

1. «Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тили жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Конституциялык Мыйзамынын 17-беренеси. – 2023. – № 140
2. «Кыргыз Республикасынын Билим берүү жөнүндө» мыйзамы. – 2023. – № 179
3. James J. Heckman. Policies to foster human capital // Research in Economics. – 2000. Vol. 54. – P.3-56 (пер.с англ. Е. Покатович).
4. Масару Ибука. Үч жаштан кийин кеч. – Б., 2015. – 6-б.
5. Коменский Я.А. Материнская школа или о заботливом воспитании юношества в первые шесть лет. – М.: Учпедгиз, 1947. – 21-б.
6. [Электронный ресурс] // https://www.vokrug.tv/person/show/bella_devyatkina/
7. Алымбекова А.А. Эрте билим берүүнүн мектептеги ийгиликке тийгизген таасири: Заманбап ыкмалардын талдоосу // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2024. – №3 (64). – С. 35-41.
8. Орусбаева Т.А. Мектепке чейинки курактагы балдардын сөзүн өстүрүү технологиясы. – ЖЧК «Кутаалам». – 2018. – 4-7-бб.

Рецензиялаган:

Токтомаматов А.Д.,
педагогика илимдеринин кандидаты